

Apie tarmines veiksmažodžių formas latvių rašytojo Rūdolfo Blaumanio novelėje „Purva bridējs“ (1898 m.) ir XXI a. parašytame jos tęsinyje

Evija Liparte

Nepriklausoma tyrėja

evija111@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4472-373X>

Anotacija. Straipsnio pradžioje pateikiama informacija apie abu kūrinius, rašytojus ir jų ryšius su tarmėmis. Toliau nagrinėjamos tos Rūdolfo Blaumanio novelės „Purva bridējs“ (1898) ir Nella no Krotės romano „Kumeļu sauks Delveris“ (2013) veiksmažodžių formų ypatybės, kurias lyginant su XX amžiuje išspausdinta latvių kalbos dialektologine medžiaga pavyko identifikuoti kaip būdingas vienai ar kitai latvių kalbos tarmei. Analizuotos šios gramatinės formos ir reiškiniai: 1) būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių moteriškosios giminės formos su baigmenimis *-use*, (sangražiniu) *-usēs*; 2) latvių bendrinės kalbos *jo*-kamieno veiksmažodžių asmenavimas kaip *no*-kamieno; 3) ypatinga tariamosios nuosakos forma *būtot*; 4) veiksmažodžių asmenų formų neskyrimas. Pirmos trys veiksmažodžių formos imtos iš Blaumanio novelės ir laikytinos jo gimtosios Ērgliū šnektos bei kitų tai pačiai aukštaičių tarmės sėliškajai patarnei priklausančių šnektų ypatybe. Veiksmažodžių asmenų formų neskyrimas, visų asmenų formose apibendrintai vartojant trečiojo asmens formą, yra tipiška lyviškosios tarmės ypatybė. Ją vienąkart vartoja į romaną „Kumeļu sauks Delveris“ įtrauktas naujas veikėjas. Tačiau XX a. antros pusės tarmės vaizduojančiuose dialektologijos veikaluose tokios formos užfiksuotos taip pat keliuose aukštaičių tarmės sėliškosios patarmės šnektose. Deja, šie duomenys neleidžia daryti išvados, kad tokios formos ten būdavo vartojamos ir Blaumanio laikais, XIX a. pabaigoje.

Pagrindinės sąvokos: Rūdolfs Blaumanis; novelė „Purva bridējs“; Nella no Krotės; romanas „Kumeļu sauks Delveris“; veiksmažodžių formos; latvių aukštaičių tarmės sėliškosios patarmės; Ērgliū šneкта.

About the Dialectal Forms of Verbs in the Novella “Purva bridējs” (1898) by Latvian Writer Rūdolfs Blaumanis and the Novella Sequel Written in the 21st Century

Abstract. The article begins with information about both literary works, writers and their relationship to dialects. The following is a look at the special features of the verbal forms of Blaumanis’ novella “Purva bridējs” (1898) and Nella no Krotės’ novel “Kumeļu sauks Delveris” (2013), which, compared to the dialectological materials of the Latvian language published in the 20th century, was managed to identify as characteristic of one or other dialect of the Latvian language.

Gauta: 2026-01-05. Priimta: 2026-03-16.

Received: 05/01/2026. Accepted: 16/03/2026.

Copyright © 2026 Evija Liparte. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

The following grammatical forms and phenomena have been analysed: 1) The feminine ending *-use*, (reflexive) *-usēs* of the past active participle; 2) The *no*-stem forms of verbs instead the Standard Latvian *jo*-stem forms; 3) A special form *būtuot* in the subjunctive mood; 4) The non-differentiation of verbal person forms. The first three forms of the verbs are taken from Blaumanis' novella and must be regarded as a peculiar feature of his native subdialect in Ērgļi and other places in the same Selonic subdialects of the High Latvian dialect. The non-differentiation of verbal person forms (when the 3rd person form is generalized instead of other forms), is a typical feature of the Livonic dialect. A new character introduced into the novel "Kumeļu sauks Delveris" uses it once. Nevertheless, in the works of dialectology, which reflect the dialects of the 2nd half of the 20th century, such forms are also fixed in some places in Selonic subdialects of the High Latvian dialect. However, that data does not support the conclusion that such forms were also used there during Blaumanis' life, at the end of the 19th century.

Keywords: Rūdolfs Blaumanis, novella "Purva bridējs", Nella no Krotēs, novel "Kumeļu sauks Delveris", verbal forms, Selonic subdialects of the High Latvian dialect, subdialect in Ērgļi.

Straipsnyje lyginamos tarminės veiksmažodžių formos dviejuose latvių literatūros kūriniuose, nors laiko atžvilgiu juos skiria daugiau nei 100 metų, o kūrinių autoriai yra iš skirtingų Latvijos kraštų (t. y. susiję su skirtingomis latvių kalbos tarmėmis). Siekiant geriau suprasti nagrinėjamas žodžių formas abiejuose kūriniuose, pirmiausia pateikiama informacija apie pačius kūrinius, rašytojus ir jų ryšį su tarmėmis.

1. Rašytojai, kūriniai ir ryšys su tarmėmis

Pirmas autorius – latvių literatūros klasikas, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rašytojas **Rūdolfs Blaumanis** (*Rūdolfs Blaumanis*; 1863–1908), gimęs ir didelę dalį gyvenimo praleidęs Ērgļiuose [*Ērgļi*₃₂₆]¹. 1885–1887 metais jis buvo Kuoknesės [*Koknese*₃₄₇] dvaro raštininkas ir valdytojo mokinys. Abi vietovės yra Rytų Latvijoje, Vidžemės pietinėje dalyje, ir priklauso latvių aukštaičių tarmės sėliškosioms patarmėms (žr. žemėlapi 1 pav.²). Latvių dialektologijoje įprasta jas skirstyti dar smulkiau: teritorija, kuri driekiasi į rytus nuo Uogrės miesto, apima Lielvarde, Ērgļius, Maduonā, Jekabpilį, beveik siekiant Gulbene, vadinama sėliškujų patarnių negiliųjų (periferinių) šnektų plotu (LVDA II, p. 209; BVAP/BKAP, p. 26).

Blaumano kūrybos tyrinėtojai pabrėžia, kad vienas jo kalbos bruožų yra latviškumas, artimumas gyvajai tautos kalbai, jo gimtajai šnektai. Akcentuojama, kad rašytojas savo kūrinių kalbą labai šlifavo stengdamasis, kad veikėjai kalbėtų natūraliai, panašiai, kaip žmonės rašytojo gimtajame krašte (Kuzina, 2019, p. 15–16). Be to, Blaumanis ne tik

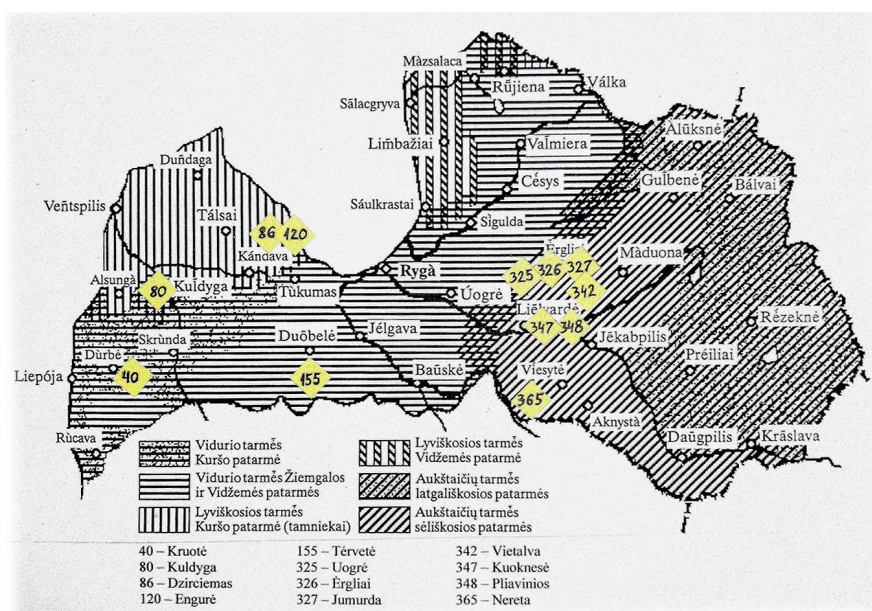
¹ Pirmą kartą minint tyrimui svarbios vietovės pavadinimą, laužtiniuose skliaustuose nurodytas jos pavadinimas originalo kalba ir šnektos numeris žemėlapyje. Pažymėtina, kad latvių dialektologijos veikaluose naudojamame kontūriniame žemėlapyje šnektų ribos sutampa su valsčių ribomis pagal 1939 metų administracinį teritorinį skirstymą.

² Žemėlapis sukompiliuotas šio straipsnio autorės. Pagrindu imtas Alyvydo Butkaus knygoje „Latviai“ (1995, p. 207) pateiktas latvių kalbos tarmių žemėlapis su lietuviškais tų tarmių pavadinimais, kuris papildytas konkrečių šiame straipsnyje minimų šnektų pavadinimais lietuvių kalba ir numeriais pagal tarmių šaltinių *Latviešu valodas dialektu atlants* (toliau – LVDA) ir *Baltu valodu atlants: prospekts. Baltu kalbų atlasas: prospekts* (toliau – BVAP/BKAP) šnektų tinklą (LVDA II, p. 17–20; BVAP/BKAP, p. 167–169).

užsirašydavo tai, kaip kalbėjo jo aplinkos žmonės, Ērglių valsčiaus gyventojai, bet ir konsultuodavosi su savo motina dėl kai kurių žodžių ir posakių, nes kažkodėl įsivaizdavo, kad motina visa tai galėtų žinoti, nebūdama išsilavinusi, būdama dvaro kambarinė³ (Kultūros rondo, 2020-01-29). Šį faktą straipsnyje apie Blaumanio kūrinių tekstų kalbos taisymsus minėjo taip pat kalbininkė Milda Lepika, nurodydama, kad motina kalbėjo tarmiškai, o tai žinoma iš Blaumanio biografijos (Lepika, 1958, p. 16). Savo šnektai būdingus žodžius ir jų formas Blaumanis vartojo ne tik kūriniuose, bet ir susirašinėdamas su įvairiais žmonėmis. Kai kurias iš tokių formų aptaria kelis dešimtmečius šio rašytojo gyvenimą ir veiklą tyrinėjusi latvių literatūros istorikė Lyvija Volkova (*Līvija Volkova*) (2017, p. 10–11).

1 pav.

Latvių kalbos tarmės ir konkrečios straipsnyje minimos šnektos

Šiame straipsnyje nagrinėjamos tik vieno Blaumanio kūrinio – novelės „Purva bridējs“ (pirma kartą išspausdintos 1898 metais, bet po to autoriaus taisytos⁴) – tarminės veiksmažodžių formos. Novelė išversta taip pat į lietuvių kalbą ir pavadinimu „Purvo braidžiotojas“ išspausdinta rinkinyje „Šalna pavasarį“ (1957 metai, vertė Dominykas

³ Įdomu, kad kambarinė yra ir čia nagrinėjamos novelės viena pagrindinių veikėjų – Kristynė.

⁴ Tyrimui pasirinktas novelės tekstas iš naujausių jo rinktinių raštų antrojo tomo (išleisto 1994 m.), į kurį įtraukta toji novelės teksto versija, kuri paskutinė išspausdinta dar autoriui gyvam esant, 1902 metais. Kaip nurodo šių Blaumanio rinktinių raštų sudarytoja, literatūros tyrėja Ieva Kalniņa (*Ieva Kalniņa*), trijų teksto versijų lyginimas rodo, kad autorius kūrinių tobulino stilistiškai ir keitė žodžių gramatines formas (Kalniņa, 1994, p. 422). Panašiai apie kitus Blaumanio kūrinius, palyginusi jų tekstų tris versijas, rašė ir Lepika (1958, p. 16–18). Kadangi būtent gramatinės formos yra šio tyrimo objektas, paskutinė paties autoriaus taisyta novelės versija čia pasirinkta sąmoningai, o kitos novelės teksto versijos neapžvelgiamos.

Urbas). Šiame straipsnyje pasinaudota Urbo išverstu kūrinio pavadinimu, veikėjų pavadinimais ir vardais, taip pat konkrečių iš novelės imtų sakinių vertimais.

Novelė „Purva bridējs“ – tai latvių literatūros klasika. Joje vaizduojamas dvaras išgalvotu pavadinimu „Alaine“, tačiau yra žinoma, kad tiek dvaro, tiek novelės veikėjų prototipai imti iš Kuoknesės (apie tai pats Blaumanis rašė laiškuose įvairiems asmenims, žr. Kalniņa, 1994, p. 421–422). Pagrindiniai asmenys novelėje yra jauni įsimylėjęliai: santūri Alainės dvaro kambarinė Kristynė (ją nori vesti pasiturintis ūkininkas Akmentinis) ir nenuorama, girtuoklis, mergišius, to paties dvaro arklininkas Edgaras, kurį tiek Kristynė, tiek jos motina norėtų sugrąžinti į doros kelią. Kiek vėliau, 1904 metais, Blaumanis novelės pagrindu parašė dramą „Ugunī“ (išspausdinta 1906 m.; pavadinimas lietuviškai „Ugnyje“) su dauguma tų pačių veikėjų, išplėtodamas tą pačią temą. Chrestomatine yra tapusi citata, kuria baigiasi drama: porą dienų prieš planuotas vestuves su Akmentiniu Kristynė, Edgardo maldaujama gelbėti juos abu, nusiimdama matuojamą nuotakos šydą, taria: „Aš padedu savo lengvas dienas“⁵ (Blaumanis, V, p. 284).

Būtent šiais žodžiais prasideda antras šiame tyrime apžvelgiamas kūrinys – 2013 metais išspausdintas dviejų dalių romanas „Kumeļu sauks Delveris“ (pavadinimas lietuviškai „Kumeliuko vardas bus Išdaigininkas“), kurio autorė pasivadino slapyvardžiu **Nella no Krotės** (plačiau žr. toliau). Tai Blaumanio novelės „Purva bridējs“ tęsinys, knygos viršelio atlanke pavadintas versija. Veiksmas prasideda nuo Kristynės ir Edgardo vestuvių. Romano pirmos dalies pirmame skyriuje, trijuose puslapiuose glaustai aprašytas Blaumanio novelės veiksmas, pristatyti pagrindiniai jos veikėjai, pateiktos trumpos jų biografijos. Toliau romane, tokiuose pat trumpuose skyriuose, aprašytas Edgardo ir Kristynės bendras gyvenimas išėjus iš dvaro tarnystės. Straipsnyje bus apžvelgiama tik pirma romano dalis, pasibaigianti tuo, kad Kristynė išteka antrąkart. Edgaras miręs prieš porą metų dėl nelaimingo atsitikimo ir laiku nesuteiktos medicininės pagalbos. Romano antros dalies veiksmas iš dalies vyksta jau kitose vietose, o iš Blaumanio novelės veikėjų jame darbuojasi tik Kristynė ir jos motina.

Romano „Kumeļu sauks Delveris“ autorės tikrasis vardas Ilga Liepinia (*Ilga Liepiņa*). Ši (savo pirmą) romaną ji rašė dirbdama bibliotekininke ir paskatinta skaitytojų kartkartėmis užduoto klausimo: kažin, kas su tais novelės veikėjais nutiko toliau? Į rašytojos slapyvardį įtrauktas jos gimtosios vietovės – Kruotės [*Krote*₄₀], kuri yra Kurše, pietvakarių Latvijoje, netoli Lietuvos sienos (žr. 1 pav.) – pavadinimas. Pradėjusi rengti šį straipsnį, jo autorė susirašinėjo su rašytoja, užduodama konkrečius su romano rašymu ir jo kalbos ypatumais susijusius klausimus, įskaitant klausimus apie galimas tarmės ar kitokias įtakas romano kalbai. Rašytoja paaiškino, kad vaikystėje ji daugiausia laiko leisdavo su močiute, kilusia iš Kuldygos [*Kuldīga*₈₀] krašto ir kalbėjusia tam kraštui būdinga, t. y. lyviškosios tarmės Kuršo patarme (žr. 1 pav.), o kiti ją supę žmonės daugiausia kalbėdavo bendrine kalba (Susirašinėjimas, 2023). Tad galima sakyti, kad su Kruotės šnekta, kuri priklauso vidurio tarmės Žiemgalos patarimei, rašytoja Nella no Krotės turi mažai ką bendro. Be to, ji

⁵ Čia ir toliau citatų vertimai iš latvių kalbos, prie kurių nepridėtos nuorodos į lietuviškus šaltinius, yra šio straipsnio autorės.

nurodė, kad, besiruošdama rašyti šį romaną, skaitė daug XIX a. pabaigos – XX a. pradžios spaudos ir grožinės literatūros tekstų. Iš pastarųjų, kaip padariusių įtaką romano kalbai, ji minėjo dar tris rašytojus be Blaumanio. Pagal vietas, iš kurių jie kilę, kiekvienas iš jų atstovauja kitai latvių kalbos tarmei (žr. 1 pav.):

- Janis Jaunsudrabinis (*Jānis Jaunsudrabiņš*; 1877–1962, iš Neretos [*Nereta*₃₆₅] Sėloje) – aukštaičių tarmės sėliškosioms patarmėms, prie kurių priklauso taip pat Ērglių ir Kuoknesės šnektos;
- Ana Brigaderė (*Anna Brigadere*; 1861–1933, iš Tērvetės [*Tērvete*₁₅₅] Žiemgaloje) – vidurio tarmės Žiemgalos patarnei; šių šnektų plote gimusi ir augusi taip pat Nella no Krotēs;
- Ernestas Birzniekas-Upytis (*Ernests Birznieks-Upītis*; 1871–1960, iš Dzirciemo [*Dzirciems*₈₆] Kurše) – lyviškosios tarmės Kuršo patarnei.

Abu kūriniai, kurių veiksmažodžių formų ypatumai nagrinėjami šiame straipsnyje, vaizduoja gyvenimą XIX amžiaus pabaigoje Latvijos rytinės dalies Vidžemės viename dvare. XXI amžiaus skaitytojui šiuose kūriniuose pirmiausia į akis krinta nuo dabartinės latvių bendrinės kalbos skirtinga leksika: anų laikų realijas apibūdinantys žodžiai, iš kurių dalis yra tarmiški ar pasenę, bet dauguma – skoliniai iš vokiečių kalbos, padedantys geriau atskleisti dabartinės Latvijos teritorijos dvaruose anuomet vyravusią vokišką aplinką. Tačiau tiek novelėje, tiek romane esama ir gramatinių ypatumų, kuriais šių kūrinių kalba skiriasi nuo dabartinės latvių bendrinės kalbos⁶. Neatlikus jokios statistinės analizės pagal kalbos dalis, pastebėta, kad abiejuose kūriniuose daugiau nuo latvių bendrinės kalbos skirtingų veiksmažodžių, o ne kitų kalbos dalių formų (tiek pagal kaitybą, tiek pagal darybą), todėl straipsnis skirtas būtent kai kurioms veiksmažodžių formoms, kurios gali būti laikomos morfologinėmis tarmybėmis, aptarti. Neapžvelgtos nei leksinės, nei darybinės tarmybės.

2. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir naudojama medžiaga

Šio straipsnio tikslas – analizuoti tarmines veiksmažodžių formas pirmiau aprašytuose latvių literatūros kūriniuose: Blaumanio novelėje „Purva bridējs“ ir Nellos no Krotēs romano „Kumeļu sauks Delveris“ pirmoje dalyje.

Siekiant šio tikslo iškelti keli uždaviniai:

- nustatyti nuo dabartinės latvių bendrinės kalbos formų besiskiriančias veiksmažodžių formas abiejuose kūriniuose,
- palyginti tokias formas su įvairių tarmių pavyzdžiais, aprašytais dialektologijos veikaluose,
- palyginti tokių formų vartojimą abiejuose kūriniuose (t. y. kiek daug iš Blaumanio kalbos ypatumų perimta ir naudojama XXI amžiuje aprašant XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios gyvenimą Latvijos kaime),

⁶ Apie dabartinę latvių bendrinę kalbą galima kalbėti kaip tik nuo XIX a. dešimtojo dešimtmečio (Blinkena, 2013, p. 248; Rudzīte, 1998, p. 48), o kaip vienas iš rašytojų, kurie reikšmingi jos puoselėjimui, minimas ir Blaumanis (Rudzīte, ten pat).

- išsiaiškinti, ar konkrečios gramatinės formos kūriniuose atlieka ir kokią nors diferencijuojamąją funkciją⁷.

Tyrimui naudojami deskriptyvinis, analitinis, lyginamasis metodai.

Straipsnyje apžvelgiami tie pavyzdžiai, kuriuos – lyginant su įvairių šnektų aprašais ir kitais dialektologijos veikalais – pavyko identifikuoti, kaip konkrečios tarmės veiksmažodžių formų ypatumus.

Lyginimui naudojami XX amžiaus veikalai, kuriuose pateikti tarmių duomenys:

- trys konkrečių šnektų aprašai, paskelbti tarpukario laikotarpio straipsnių rinkinyje „Filologu biedrības raksti“ [Filologų draugijos raštai]:
 - Ērgliū ir Uogrēs [Ogre₃₂₅] valsčių⁸ šnektų aprašas, autorius J. Zariņš (*J. Zariņš*) (Zariņš, 1931);
 - pastabos apie Ērgliū, Uogrēs ir Katrinios [Katriņa]⁹ valsčių šnektas, autorė Marta Uozuolinia (*Marta Ozoliņa*) (Ozoliņa, 1934);
 - Pliaviņu [Pļaviņas₃₄₈] šnekto aprašas, kuriame minimos ir keturios kaimyninės šnekto (tarp jų – Kuoknesēs šnekta), mažai besiskiriančios nuo Pliaviņu šnekto, autorė Yvenū Ana (*Īvenu Anna*) (Īvenu, 1928);
- dialektologēs Maijos Poišos (*Maija Poiša*) parengtas trylikos Vidžemēs pietinės dalies šnektų (įskaitant Kuoknesēs šnektą) aprašas, papildytas šių šnektų tekstais (Poiša, 1985);
- Poišos parengtas vienuolikos Vidžemēs pietinės dalies šnektų aprašas, papildytas šių šnektų tekstais (Poiša, 1999);
- kalbininkēs Martos Rudzītēs (*Marta Rudzīte*) monografija apie latviū dialektologijā (Rudzīte, 1964);
- Latviū kalbos tarmiū atlaso morfologijos II dalis (LVDA II);
- kalbininko Janio Endzelyno (*Jānis Endzelīns*) „Latviešu valodas gramatika“ [Latviū kalbos gramatika] (Endzelīns, 1951).

Be to, lyginimui pasitelkti 1877–1895 metais išleisti latviū kalbos vadovėliai, kuriais teoriškai būtų galėjęs naudotis Blaumanis, kuris mokėsi tik vokiškose švietimo įstaigose, o toliau užsiėmė savišvieta (Knopė, 1992, p. 55). Rašytojo brolis Arvydas Blaumanis (*Arvīds Blaumanis*) prisiminė, kad Rūdolfas latviū kalbos mokėsi iš liaudies dainų rinkinių, įvairių gramatikų, knygų, straipsnių apie latviū kalbą ir iš liaudies lūpų (Kuzina, 2013, p. 62). Tyrimui naudotų vadovėlių ir gramatikų tikslūs pavadinimai originalo kalba – bibliografijoje straipsnio gale.

Nellos no Krotės romano pirmoje dalyje konstatuotų veiksmažodžių formų ypatumų analizei pasitelkiami taip pat rašytojos raštu pateikti atsakymai į straipsnio autorės užduotus klausimus (susirašinėta elektroniniu paštu 2023 metų rudenį, pradėjus rengti šį straipsnį).

⁷ Blaumanio kalbos žodyno įvade pateikti keli pavyzdžiai, kai rašytojas socialinės (ypač – dvaro) aplinkos ar žmonių kartų skirtumams pabrėžti savo kūriniuose vartojo skirtingas leksemas: bendrinės kalbos žodžius *versus* barbarizmus (Kuzina, 2019, p. 15, 16). Todėl šiame tyrime daroma prielaida, kad panašią funkciją kūriniuose galbūt galėtų atlikti ir tarminės gramatinės formos.

⁸ Buvęs Uogrēs valsčius dabar vadinasi Mazuozuolų valsčiumi [*Mazozolu pagasts*] (tezaurs.lv/mwe:390507). Jis ribojasi su Ērgliū valsčiumi ir yra 67 km nuo Uogrēs miesto (LE 4, p. 360).

⁹ Valsčius panaikintas 1933 metais, jo teritorija prijungta prie Ērgliū valsčiaus.

3. Tarmėms būdingos veiksmažodžių gramatinės formos

Abiejuose nagrinėjamuose kūriniuose aptikta veiksmažodžių gramatinių formų, kurios skiriasi nuo dabartinės latvių bendrinės kalbos (t. y. vaizduoja kitokius visų veiksmažodžių ar tam tikrų jų grupių, ar net pavienių žodžių kaitybos modelius). Tai, ar tokios veiksmažodžių formos būdingos kokiai nors tarmei, patarnei ar šnektų grupei, nesunku nustatyti lyginant su pirmiau minėtais konkrečių šnektų aprašais, Latvių kalbos tarmių atlasu bei kitais tarmių reiškiniais vaizduojančiais veikalais. Straipsnyje apžvelgtos tik keturios tokios veiksmažodžių formos.

Tyrime neatlikta jokia statistinė analizė, tačiau pirmiau nagrinėjamos tos veiksmažodžių gramatinės formos, kurios novelės „Purva bridējs“ tekste dažnesnės, paskiau – tos, kurios pavartotos tik pavieniais atvejais. Romano „Kumeļu sauks Delveris“ pirmos dalies tekste, nors jos apimtis ir didesnė už novelės apimtį, tokių formų yra daug mažiau. Nežinia, ar to priežastis tai, kad rašytoja iš esmės neturi savo tarmės, ar tai, kad tekstas parašytas XXI amžiuje (t. y. praėjus daugiau nei 100 metų nuo aprašomų įvykių) ir, pasak jos, skirtas paprastiems XXI amžiaus skaitytojams¹⁰, o ne specialistams (Susirašinėjimas, 2023). Gali būti, kad tai ne tik pačios autorės, bet ir knygos redaktorės, rašytojos Evos Martužos (*Eva Mārtuža*) ir (arba) korektorės Mudytės Arajos (*Mudīte Arāja*) nuopelnas.

3.1. Būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių moteriškosios giminės formos su baigmenimis *-use*, (sangražiniu) *-usēs*

Blaumanis novelėje nuosekliai vartoja tik tokias šio dalyvio formas, o dabartinės latvių bendrinės kalbos dalyvio formų baigmenų¹¹ *-usi*, (sangražinio) *-usies* novelės tekste iš viso nėra. Čia pateikiami pavyzdžiai rodo, kad dalyvių formos su *-use*, *-usēs* vartojamos tiek novelės autoriaus, tiek įvairaus amžiaus pagrindinių (Kristynė, Kristynės motina, Edgaras) ir antraeilių veikėjų tekstuose, t. y. neatlieka jokios diferencijuojamosios funkcijos:

- (1) *Rokas salikuse, lielā lakata nenonēmuse* Blaumanis, II, p. 373 (autorius)
Rankas sudėjusi, skaros nenusigaubusi Urbas, p. 110;
- (2) „*Es jau tev simtu reižu esmu sacījuse, ka viņu neprecēšu.*“ Blaumanis, II, p. 355 (Kristynė)
– Aš jau tau šimtą kartų sakiau¹², kad už jo netekėsiu. Urbas, p. 82;
- (3) „<...> *Un tava sirds būs tik salta un netaisna palikuse, tā pārvērtusēs, ka tu baznīcā pateiksies Dievam, ka viņš tev devis spēku izbēgt no tāda vīra un ka tu tik krietna... un... un tās būs beigas...*“ Blaumanis, II, p. 392–393 (Edgaras)

¹⁰ Tikėtina, kad tai žmonės, kurie nebeišmano nei archajiškos leksikos, nei tarmių.

¹¹ Šiame straipsnyje *-usi* // *-use* vadinama baigmeniu (žr. Endzelīns, 1951, p. 945; Rudzīte, 1964, p. 389; LVDA II, p. 126–127), nors kitur tai vadinama galūne (žr. Volkova, 2017, p. 11; Veidemane, 2002, p. 465).

¹² Lietuviškame vertime ne visur latvių kalbos veiksmažodžių sudėtinųjų laikų formos su dalyviais išverstos tokio pat laiko formomis. Neretai ten, kur originale yra sudėtinio atliktinio esamojo laiko formos (su dalyviu), vertime yra lietuvių kalboje labiau įprastos veiksmažodžių būtojo laiko formos, kaip matyti pavyzdžiuose (2), (5), (6), (7). Novelės vertimo kalba straipsniui atrinktuose pavyzdžiuose nekoreguota.

- <...> Ir tavo širdis bus tokia šalta ir neteisinga palikusi, taip pasikeitusi, jog tu bažnyčioj dėkosi dievui, kad jis tau davė jėgų išvengti tokio vyro ir kad tu tokia dora... ir... tai bus pabaiga... Urbas, p. 141;
- (4) „<...> *Rakstīsi rītā, kad drusku būsi apmierinājusēs.*“ Blaumanis, II, p. 387 (skalbēja, Kristynės motina)
– <...> Rašyk rytą, kai būsi kiek aprimusi. Urbas, p. 132;
- (5) „<...> *Es zinu, tu to apsolīsi vecajai Asta mammai, kas tevi še no pašām mazām dienām redzējuse uzaugam un dzīvojam.*“ Blaumanis, II, p. 390 (madama Asta, šeimīninkē dvare)
– <...> Aš žinau, tu šitai prisižadēsi senajai madamai Astai, kuri tave čia nuo pat mažumēlēs matē augant ir gyvenant. Urbas, p. 136;
- (6) „*Nav liels,“ kučiers piebilda. „Št varbūt būs liegusēs maksāt par saplēsto rūti.*“ Blaumanis, II, p. 370 (vežējas)
– Galimas daiktas, – vežējas pridūrē. – Ji, gal būt, atsisakē mokēti už išmuštą stiklā. Urbas, p. 106;
- (7) „*Sakiet, ka esiet pārskatījusēs, Baltiņ jaunkundze,“ Kristīnes draudzene Emma jokojās.*“ Blaumanis, II, p. 362 (Ema, jauna mergina)
– Sakykit, kad apsirikit, panele Baltinia, – Kristynēs draugē Ema juokavo. Urbas, p. 93.

Volkova nurodo, kad dalyvių formos su galūne *-use* esti dažnos Blaumanio kalboje, ir aiškina jas kaip rašytojo gimtosios Ėrglių šnektos ypatumą (Volkova, 2017, p. 11). Abiejuose tarpukario laikotarpiu paskelbtuose šnektų aprašuose, kuriuose viena iš nagrinėjamų yra Ėrglių šnektas, irgi pateikta minėtų dalyvių formų pavyzdžių su baigmeniu *-use* (Zariņš, 1931, p. 20; Ozoliņa, 1934, p. 129), su baigmeniu *-usēs* (Ozoliņa, 1934, p. 128, 129). Kaip aiškinama „Latvių dialektologijoje“, tokios formos (fonetine transkripcija rašomos su *ę*, t. y. tariamos su plačiu balsiu *e*) esti visai aukštaičių tarmei būdinga ypatybė (Rudzīte, 1964, p. 389–390), o šio dalyvio vardininko formos su *-use* // *-ūse* vartojamos ir daugelyje vidurio tarmės šnektų, įskaitant pietų Kuršo šnektas (Ibid., p. 143), t. y. regioną, iš kurio kilusi Nella no Krotės¹³. Tai, kad šios formos vyrauja aukštaičių ir vidurio tarmėse, matyti taip pat Latvių kalbos tarmių atlaso morfologijos 91-ame žemėlapyje ir jo komentaruose (LVDA II, p. 301, 125–127). Dalyvių formos su *-use* užfiksuotos ne tik Ėrglių ir Kuoknesės šnektose (t. y. vietovėse, kur gyveno ir dirbo Blaumanis), bet ir Kruotės šnektose bei su Nellai no Krotės įtaką padariusiais kitais XIX amžiaus rašytojais susijusiose Dzirciemo, Tērvetės, Neretos šnektose.

Vis dėlto Nello no Krotės romano pirmoje dalyje yra tik trys tokios formos:

- (8) – <...> *kuram pumpa uz pakaļas uzmetusēs!* Nella, p. 24 (dvaro ponis)
– <...> kuriam spuogas ant užpakalio iššokēs!

¹³ Beje, 1964 metais, kai pasirodė Rudzītės monografija, Ilgai Liepiniai tebuvo 5 metukai ir ji sėdėdama po stalu skaitydavo Blaumanio kūrinis (Nella, p. 199).

- (9) – <...> *viņa droši vien jau aizmiguse...* Nella, p. 29 (Edgaras)
– <...> ji tikriausiai jau užmigusi...
- (10) – *Vai māte uzcēlusēs?* Nella, p. 80 (Kristynė)
– Ar motina atsikėlusī?

Tokias dalyvių formas romane po vieną kartą vartoja tik dvaro ponias – vokietai – ir pagrindiniai veikėjai – Kristynė ir Edgaras, kurie tarnauja dvare, t. y. labiau vokiškoje nei latviškoje aplinkoje. Tačiau daugelį kitų kartų Kristynė ir Edgaras vartoja dabartinei latvių bendrinei kalbai būdingas dalyvių formas su baigmeniu *-usi*, (sangražiniu) *-usies*, pvz.:

- (11) – *Kā Emmai klājas?* <...> *Vai apslimusi?* Nella, p. 95 (Kristynė)
– Kaip Emai sekasi? <...> Ar susirgusi?

Piršosi išvada, kad XXI amžiaus rašytoja formas su *-use* ir *-usēs* laiko ne aprašomojo laikotarpio tipiškais liaudies kalbos elementais, o galbūt net kalbos klaidomis, dėdama jas tik į dvaro žmonių lūpas¹⁴. Tokių dalyvių formų nėra pačios rašytojos autoriniame tekste, taip nekalba ir kiti romano veikėjai, kurie nepriklauso prie dvaro gyventojų ar tarnautojų. Netgi buvusi dvaro tarnautoja skalbėja (Kristynės motina) vartoja tik latvių bendrinei kalbai būdingas dalyvių formas, pvz.:

- (12) – *Vai manu dieniņ!* *Tu laikam prātu esi atstājusi Rīgā!* Nella, p. 111 (skalbėja, Kristynės motina)
– Ak mano dieneļ! Tu, matyt, protā esi palikusi Rygoje!

Todėl, rengiant šį straipsnį, romano autorės buvo klausama apie dalyvių formas pavyzdžiuose (8), (9), (10). Rašytoja atsakė, kad dialoguose veikėjai kalba taip, kaip tai labiau atitinka jų esmę, o tokios formos vartotos dėl Blaumanio novelės ir kitų jos skaitytų anų laikų tekstų įtakos, siekiant, kad romanas skambėtų senoviškai. Konkrečių įtaką padariusių kūrinių pavadinimų ir (arba) autorių po tiek laiko išvardyti, deja, esą nebeįmanoma. Rašytojos nuomone, tokios formos tais laikais, apie kuriuos jį rašė romane, buvo plačiai paplitusios, tad jai esą reikėjo nuosekliau laikytis šių formų. Dėl kalbinių skirtumų tarp įvairių kartų atstovų Nella no Krotės atsakė tokių nelabai ieškojusi, kadangi šios dienos akimis jie visi šimtamečiai (Susirašinėjimas, 2023).

Latvių bendrinės kalbos raidos tyrinėtojai irgi pabrėžia, kad būtojo laiko veikiančios rūšies dalyvių moteriškosios giminės formos su *-use* buvo itin išplitusios atskirais laikotarpiais, įskaitant XIX a. pabaigą – XX a. pradžią, kai *-use* randamas ir Blaumanio veikaluose (Veidmane, 2002, p. 464–465). Visgi būtent to laikotarpio latvių kalbos vadovėliai (iš kurių teoriškai galėjo mokytis Blaumanis) daugiau mini dabartinei latvių bendrinei kalbai būdingus baigmenis *-usi* ir *-usies*, kuriuos Endzelīnas pripažįsta senesniais (Endzelīns, 1951, p. 944). Dalyvių formos su *-use*, *-usēs* tuose vadovėliuose pasitaiko retai (žr. lentelę), todėl jos verčiau laikytinos Blaumanio gimtosios tarmės ypatybe.

¹⁴ Antroje romano dalyje yra dar viena tokia forma: ją vartoja Otas fon Hazenas (*Otto fon Hāzens*), vokietai, buvęs Alainės dvaro liokajus.

Lentelė

Būtojo laiko veikianosios rūšies dalyvių moteriškosios giminės formos XIX a. pabaigos latvių kalbos vadovėliuose

Vadovėlis, metai	Būtojo laiko veikianosios rūšies dalyvių moteriškosios giminės formos			
	<i>-use</i>	<i>-usēs</i>	<i>-usi</i>	<i>-usies</i>
Tauriņš, 1877		+	+	
Sterstu, I, 1879			+	+
Spalviņš, 1879			+	+
Mühlenbach, 1895	+	+	+	+

Latvių kalbininkas Karlis Miulēnbachas (*Kārlis Mīlenbahs*) XIX–XX amžių sandūroje manė, kad būtent formos su baigmeniu *-use* įsigalės bendrinėje kalboje. Dar 1909 metais jis nurodė, kad tam, kuris norėtų rašyti taip, kad jo kalba ne taip greit pasentų, patartina forma su *-use* (Mühlenbach, 1909, p. 26). Neturint informacijos, negalima nei patvirtinti, nei paneigti, kad šis patarimas būtų buvęs žinomas ir rašytojui Blaumanui.

3.2. Latvių bendrinės kalbos *jo*-kamieno veiksmažodžių asmenavimas kaip *no*-kamieno

Latvių bendrinėje kalboje pirmos asmenuotės veiksmažodžiai su dvibalsiu *-au-* šaknyje esamuoju laiku asmenuojami kaip *jo*-kamieno formos, pvz.: *es kauju, tu kauj, mēs kaujam, jūs kaujat, viņš, viņa, viņi, viņas kauj* ‘aš kaunu, tu kauni, mes kauname, jūs kaunate, jis, ji, jie, jos kauna’ ir kt. Tačiau novelėje „Purva bridējs“ vieną kartą vartota daugiareikšmio veiksmažodžio *raut* ‘traukti, plėšti, rauti; skinti; gauti’ *no*-kamieno forma:

(13) „Nu tad **raun** tūliņ kādu [pudeli] vaļā,“ *viņš sacīja* <...> Blaumanis, II, p. 384 (Edgaras)

– Na, tai traukit šen kokį vieną [butelī], – sakē jis <...> Urbas, p. 128.

Zarinio pateiktame konkrečių veiksmažodžių, kurie yra buvę *jo*-kamieno, o dabar (t. y. XX a. pradžioje) vartojami kaip *no*-kamieno, vienaskaitos pirmojo asmens formų sąrašė yra ir *raūnu* ‘aš traukiu’ (Zariņš, 1931, p. 20). Tokia pat *no*-kamieno forma *raunu* paminėta ir Pliaviinių šnektos apraše (Īvenu, 1928, p. 92). Taigi, tai Blaumanio gimtosios tarmės ypatybė.

„Latvių dialektologijoje“ sakiniai su veiksmažodžių formomis *raunu* (bendrine kalba *rauju*), *kaunoties* (bendrine kalba *kaujoties*) iš Blaumanio kūrinii pateikti kaip gramatinių tarmybių pavyzdžiai (Rudzīte, 1964, p. 18), o toliau paaiškinta, kad šis reiškinys pažįstamas tiek latvių kalbos aukštaičių, tiek vidurio tarmėje (Ibid., p. 134, 360, 364). Volkova duoda pavyzdį *rodas* → *ronas* ‘randasi’ aiškindama, jog tai viena iš Blaumanio laiškuose dažnai pasitaikančių Ėrglių šnektos formų (Volkova, 2017, p. 11). Endzelynas

„Latvių kalbos gramatikoje“ minėjo, kad įvairiose latvių kalbos tarmėse greta girdėtos ir *jo*-kamieno, ir *no*-kamieno formos (Endzelīns, 1951, p. 747–751, 782). Tarp pavyzdžių, kurie ten pateikti su vietovių nuorodomis, yra ir kelios *no*-kamieno formos iš Ērgliū ir Pliaviniū šnektų (Ibid., p. 748, 750, 751).

Ne visuose XIX a. pabaigos latvių kalbos vadovėliuose, iš kurių būtų galėjęs mokytis Blaumanis, apskritai pateiktos šiame skyriuje apžvelgiamų veiksmažodžių tipų formos. Mülenbacho 1895 metų vadovėlyje nėra nė vienos I asmenuotės veiksmažodžių su dvi-balsiu *-au-* šaknyje *no*-kamieno formos, yra tik *jo*-kamieno formos. Gederto Taurinio (*Gederts Tauriņš*) gramatikoje daug šių veiksmažodžių asmenavimo pavyzdžių kaip *jo*-kamieno, tarp jų ir (*es*) *rauju* ‘(aš) raunu’ (Tauriņš, 1877, p. 92), tačiau ten yra ir (*es*) *aunu* ‘(aš) aunu’ (Ibid., p. 82).

Septynių panašios kaitybos veiksmažodžių (tarp jų ir *raut*) vienaskaitos antrojo asmens *no*-kamieno formos beveik visoje Latvijos dalyje į rytus nuo Rygos (taigi, Ērgliū ir Kuoknesės šnektose) bei daugelyje vidurio tarmės šnektų, įskaitant Kruotę, vaizduojamos Latvių kalbos tarmių atlaso morfologijos dalies 62-ame žemėlapyje ir jo komentaruose (LVDA II, p. 272, 83).

Nella no Krotės, paklausta apie tokias veiksmažodžių formas, pasidalijo fraze *ko tu bļauņ* (= latvių bendrine kalba *ko tu bļauj*) ‘ko tu bliauņi’ – taip ją vaikystėje bardavo, kai elgdavosi pernelyg garsiai, bei kito veiksmažodžio forma *šauņ* (= latvių bendrine kalba *šauj* < bendratis *šaut* ‘šauti’) be paaiškinimo, kokio asmens yra ši forma (Susirašinėjimas, 2023). Apžvelgiamame jos romane tokių I asmenuotės veiksmažodžių formų nėra, tačiau vienu atveju *no*-kamieniui būdingą asmenavimą rodo esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvis *iedabonams*, padarytas iš II asmenuotės žodžio *iedabot* (= latvių bendrine kalba *iedabūt* ‘nutempti (į vidų)’):

(14) <...> *Edgars* <...> *baznīcā bijis iedabonams tikai ar lielu pierunāšanu*. Nella, p. 29 (autorė)

<...> *Edgarā* <...> į bažnyčią būdavo galima nutempti tik labai įkalbinėjant.

Į klausimą apie šią veiksmažodžio formą rašytoja atsakė, kad tai, jos supratimu, esti šiek tiek „iškamuotas“ žodis [latviškai *samocīts*], rodantis pastangas, kokiomis Kristynei tekdavo kaskart įkalbinėti Edgarą. Rašytoja minėjo ir paralelę, kuria rėmėsi: populiaria fraze *pāri, kas dabonas*¹⁵ iš Brigaderės pjesės „Lielais loms“ (1925 metai; pavadinimas lietuviškai: „Didysis laimikis“), paaiškindama, kad įsimylėjėliams paprastai irgi nebūna lengva.

Endzelynas „Latvių kalbos gramatikoje“ apie veiksmažodį *dabūt* ‘gauti’ rašo atskirame skyriuje. Šalutinės jo formos su *-uo-*, tarp jų ir *dabuonu* iš kelių latvių kalbos vidurio tarmės šnektų Kurše ir Žiemgaloje, bei bendratis forma *dabuot* iš Kuldygos (žr. 1 pav.), ten vadinamos neaiškiais (Endzelīns, 1951, p. 843–844).

¹⁵ Frazė apibūdina įsimylėjėlių poras, kurios įveikia įvairias kliūtis ir pasiekia galimybę susituokti (pažodžiui: ‘poros, kurios susidaro’).

Iš XIX a. pabaigos latvių kalbos vadovėlių matyti, kad veiksmažodžio *dabūt* asmenavimas buvo kitoks nei dabartinėje latvių bendrinėje kalboje. Dabar šio žodžio esamojo ir būtojo laiko paradigmos yra *īo*-kamieno, o seniau esamojo laiko formos buvo *no*-kamieno: *dabūnu, dabūni, dabūn, dabūnam, dabūnat* ‘gaunu, gauni, gauna, gauname, gaunate’ (Sterstu, I, 1879, p. 53; Tauriņš, 1877, p. 101), atitinkamai esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvio forma buvo *dabūnams* ‘gaunamas’ (Sterstu, I, 1879, p. 53).

Šiek tiek keista, kad dabartinėje latvių kalboje veiksmažodžio formos *dabon, dabonams* pripažįstamos ne pasenusiomis ar tarminėmis, o žargonybėmis (tezaurs.lv/dabon; tezaurs.lv/dabonams); jos įtrauktos taip pat į latvių kalbos slengo žodyną (Bušs ir Ernstsone, 2006, p. 112).

3.3. *Tariamasis nuosakos ypatinga netiesioginė forma*

Vieną kartą Blaumanio novelėje pavartota nuo latvių bendrinės kalbos skirtinga tariamosios nuosakos forma:

- (15) „<...> *Tad tevi būtot ielicis par kučieru, viņš sacīja, “ Vīskrelis turpināja un nemeloja, jo barons kučieru gan cienīja kā zirgu kopēju, bet kā braucēju nebūt ne.* Blaumanis, II, p. 379 (liokajus Vyskrelis, cituodamas baroną)
– <...> Šiaip būtų tave paskyręs vežēju, taip jis sakė, – Vyskrelis kalbėjo toliau ir nemelavo, nes baronas vežėją, tiesa, vertino už gerą arklių prižiūrėjimą, bet už važiavimą tai ne. Urbas, p. 121.

Endzelyno „Latvių kalbos gramatikoje“ Ērglių šnekta paminėta tarp tų, kuriose, taip pat kaip bendrinėje kalboje, tariamosios nuosakos visų asmenų ir skaičių formos baigiasi *-tu* (Endzelīns, 1951, p. 899). Tačiau toje gramatikoje pateikta ir pavyzdžių su *būtuot*. Skyriuje apie netiesioginę nuosaką paaiškinta, kad tariamoji nuosaka tokios iš tikrųjų neturi, bet daugelyje šnektų netiesioginėje kalboje (t. y. kai gana tiksliai atpasakojami kito asmens žodžiai) vietoj tariamosios nuosakos formų su *-tu* vartojamos naujai sukurtos formos su *-tus* (Ērglių šnektoje) // *-tuot* (Ibid., p. 981–982). Abu išvardyti formantai (*-tus* ir *-tuot*) užfiksuoti taip pat iš 82-metės informantės užrašytame tekste (pasakoje), kuris (deja, be vietovės nuorodos) pateiktas Uozuolinio parengto kelių šnektų, tarp jų ir Ērglių šnektos, aprašo gale: <...> *būtūt tam padēvuši [vilku], ta šis [=vilks] būtus bēikc.* ‘būtų anam padavę [vilką], tai jis [=vilkas] būtų negyvas’ (Ozoliņa, 1934, p. 129).

„Latvių dialektologijoje“ ypatingai netiesioginės nuosakos formai, kokią turi tariamoji nuosaka dalyje aukštaičių tarmės šnektų, skirta viena pastraipa. Ērglių šnekta ten nepaminėta, tačiau nurodyta, kad formos su *-tuot* yra įprastesnės (Rudzīte, 1964, p. 377, remiantis Endzelynu (Endzelīns, 1951, p. 976–983). XX amžiaus antroje pusėje kalbamosios formos tikriausiai jau išnykusios, nes Poišos parengtuose Vidžemės sėliškųjų šnektų aprašuose tokių nėra.

Romane „Kumeļu sauks Delveris“ nėra jokių nuo latvių bendrinės kalbos skirtingų tariamosios nuosakos formų.

3.4. Asmenų formų neskyrimas

Nella no Krotės į savo romaną yra įvedusi daugiau veikėjų, kokių nėra Blaumanio novelėje. Šie veikėjai – žmonės iš įvairių regionų ir socialinių sluoksnių – pajavirina taip pat ir romano kalbą, įnešdami į ją net kitų tarmių formų.

Vienas iš jų – Kristynės motinos brolis Jekabas (*Jēkabs*). Savo klajones po visą Latviją jis baigė apsidodamas ir sukurdamas šeimą Engurėje [*Engurē*₁₂₀]. Kuršo pajūryje, lyviškosios tarmės Kuršo patarmės plote (žr. 1 pav.). Atvažiavęs į Kristynės vestuves su Edgaru, jis sako:

(16) – *Kristīn, meiten, ja viš tev darīs pāri, atļaid tik man ziņu, un es būs klāt!* Nella, p. 12.
Kristyne, mergiote, jeigu jis tave skriaus, atsiųsk tik man žinią, ir aš prisistatys!

Paklausta apie kitų Latvijos regionų (ne Blaumanio gimtojo krašto) kalbos ypatumų naudojimą romane, Nella no Krotės minėjo būtent šį pavyzdį. Ji paaiškino, kad Kristynės motinos brolis kalba „*ventiņu izloksne*“ (taip nespecialistai Latvijoje dažnai vadina lyviškosios tarmės Kuršo arba tamniekų patarmę pagal to regiono didžiausią miestą – Ventspilį). Rašytoja esą įsivaizdavo, kad ši šnektą jam „prilipusi“ nuo žmonos (Susirašinėjimas, 2023).

Latvių dialektologė Milda Graudina (*Milda Graudiņa*), daug tyrinėjusi būtent lyviškosios tarmės Kuršo patarmės negiliausias (periferines) šnektas (jos yra piečiau Talsų miesto, žr. 1 pav.), pabrėžė, kad jų atstovai net kalbėdami su svetimais žmonėmis dažnai vartoja trečiojo asmens veiksmažodžių formas pirmojo ir antrojo asmens reikšme ir kad šis reiškinys tipiškas visai lyviškosios tarmės Kuršo patarnei (Graudina, 1958, p. 64).

Veiksmažodžio trečiojo asmens formų vartojimas visiems asmenims užfiksuotas taip pat kitose tarmėse. Endzelynas nurodė, kad ir vidurio tarmėje po pirmojo ir antrojo asmens įvardžių neretai vartojama veiksmažodžio trečiojo asmens forma *ir* ‘yra’, tačiau nė žodžiu neužsiminė apie tokią galimybę aukštaičių tarmėje (Endzelīns, 1951, p. 716). Tokių pavyzdžių nepateikta nė viename iš trijų šiame tyrime palyginimui naudojamų tarpukario laikotarpio Ērglių ir kitų Vidžemės sėliškosios patarmės šnektų aprašų.

Vis dėlto XX a. antros pusės dialektologijos veikaluose šis reiškinys užfiksuotas ir keliose aukštaičių tarmės sėliškosios patarmės šnektose, įskaitant Blaumanio darbo vietas – Kuoknesės šnektą (apie tai žr. Poiša, 1985, p. 68; 1999, p. 109–110). LVDA II, pirmame žemėlapyje apie veiksmažodžio *būt* ‘būti’ esamojo laiko vienaskaitos pirmojo asmens formas pateiktas pavyzdys *es ir* (pažodžiui: aš yra) ‘aš esu’ būtent iš Kuoknesės šnektos (LVDA II, p. 211, 29), o fonetinis variantas su pailgintu balsiu vartotas sėliškosios patarmės Vietalvos [*Vietalva*₃₄₂] šnekte vietoj visų esamojo laiko asmenų formų (LVDA II, p. 211, 29; 212, 30; 214, 33 ir 215, 34). Apie Ērglių kaimynystėje esančią sėliškosios patarmės Jumurdos [*Jumurda*₃₂₇] šnektą Latvių kalbos tarmių atlase rašoma, kad trečiojo asmens forma ten apibendrinta vietoj kitų formų būsimajame laike (LVDA II, p. 287, 104 ir 288, 106). Deja, tai neleidžia daryti išvados, kad tokios formos tame regione būdavo vartojamos ir Blaumanio laikais, t. y. kad jos galėjo būti žinomos Blaumanui XIX a. pabaigoje.

Apibendrinimas

Skaitant 1898 metais pirmą kartą išspausdintą Blaumano novelę „Purva bridējs“, XXI amžiaus žmogui akis rėžia ne tik dabar nebevertinama leksika, bet ir morfologiniai ypatumai. 2013 metais išleistame minėtos novelės tęsinyje – Nello no Krotės romane „Kumeļu sauks Delveris“ – morfologinių ypatumų daug mažiau.

Blaumano kūrybos laikotarpis iš dalies sutampa su latvių bendrinės kalbos formavimo si pradžia. Latvių kalbos jis nesimokė mokykloje, o didelis autoritetas kalbos klausimais jam buvo motina. Lyginant su tarmių aprašais ir kitais XX a. dialektologijos veikalais, šiame tyrime nustatyta, kad novelėje „Purva bridējs“ įamžintos kai kurios Blaumano gimtajai Ērglių šnektai būdingos veiksmažodžių formos. Novelėje nuosekliai vartotos tik būtojo laiko veikiančios rūšies dalyvių moteriškosios giminės formos su baigmenimis *-use*, (sangražiniu) *-usēs*. Jos neatlieka jokios diferencijuojamosios funkcijos, nes nei autoriaus, nei veikėjų kalboje nėra jokios kitos kalbamojo dalyvio formos. Apie kitas straipsnyje apžvelgiamas veiksmažodžių formas, būdingas aukštaičių tarmės negiliųjų (periferinių) sėliškųjų šnektų grupei (kuriai priklauso Ērglių šnektai), šiuo atžvilgiu nieko tvirtai pasakyti negalima, nes kiekviena jų vartota tik po vieną kartą. Pagal tai, kad šios formos įdėtos į novelės pagrindinio veikėjo arklaininko Edgardo ir liokajaus Vyskrelio (t. y. dvare tarnaujančių jaunų, ne itin dorų vyrų) lūpas, galima daryti prielaidą, kad rašytojas tokias formas galbūt laikė nelabai tinkamomis bendrinei kalbai. Daugiau informacijos šiuo klausimu galėtų teikti kitų Blaumano kūrinių veiksmažodžių formų analizė.

Nella no Krotės rašė maždaug 100 metų vėliau, bet apie tą patį laiką, kuris vaizduotas Blaumano novelėje. Senoviškumą, vokiškos dvaro aplinkos koloritą Nella no Krotės romane „Kumeļu sauks Delveris“ stengėsi parodyti daugiausia pasitelkdama atitinkamą leksiką (vokiškos kilmės barbarizmus), mažiau gramatines žodžių formas. Nuo latvių bendrinės kalbos besiskiriančios veiksmažodžių formos nevartojamos nei nuosekliai, nei sistemingai, greičiau – atsitiktinai. Prieš rašydama šį romaną moteris daug skaitė to laikotarpio spaudos ir grožinės literatūros tekstų, iš kurių ši bei tą yra perėmusi. Vienas tokių dalykų – būtojo laiko veikiančios rūšies dalyvių moteriškosios giminės forma su baigmeniu *-use*, (sangražiniu) *-usēs*, itin paplitusi būtent tuo laikotarpiu, apie kurį rašoma. Romano pirmoje dalyje ji randama vos tris kartus. Po vieną kartą minėtą formą vartoja dvaro ponia vokietė ir pagrindiniai veikėjai, dvare tarnaujantys Kristynė ir Edgaras. Daugelį kitų kartų Kristynė ir Edgaras vartoja dabartinei latvių bendrinei kalbai būdingas šio dalyvio formas, tad variantai su *-use*, *-usēs* ir romane „Kumeļu sauks Delveris“ neatlieka diferencijuojamosios funkcijos. Be to, rašytoja pabrėžia, kad romano veikėjai patys kalba, kiekvienas pagal savo esmę, o ji atseit tik užrašinėja tai (Susirašinėjimas, 2023).

Įvesdama į romaną naują veikėją ir veiksmažodžio formą iš kitos – lyviškosios tarmės Kuršo patarmės, Nella no Krotės iš tikrųjų (netyčia) yra pataikiusi pateikti būtent tokią formą, kokių bent jau XX a. antroje pusėje aptikta ir Blaumano darbo vietos – Kuoknėsės – šnekte bei kitose kaimynystėje esančiose sėliškosios patarmės šnektose. Deja, šie duomenys neleidžia daryti išvados, kad tokios formos ten būdavo vartojamos ir Blaumano laikais, XIX a. pabaigoje.

Šaltiniai

- Blaumanis, R. (II). Purva bridējs. *Rūdolfs Blaumanis. Kopoti raksti, II*. Rīga: Apgāds „Cīrulis“, 353–393.
- Blaumanis, R. (V). Ugunī. *Rūdolfs Blaumanis. Kopoti raksti, V*. Rīga: Jumava, 1997, 205–284.
- Nella (2013). Nella no Krotēs. *Kumeļu sauks Delveris*. Rīga: „Lauku Avīzes“ izdevniecība.
- Urbas (1957). Blaumanis, R. Purvo braidziotojas. *Šalna pavasarī*. Vertē D. Urbas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 79–141.

Literatūra

- Blinkena, A. (2013). Latviešu literārā valoda. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda* (p. 241–252). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bušs, O. ir Ernstsone, V. (2006). *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB.
- BVAP/BKAP (2009) – *Baltu valodu atlants: prospekts. Baltu kalbu atlasas: prospektas*. Rīga, Vilnius: Latvijas Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas.
- Butkus, A. (1995). *Latviai*. Kaunas: Aesti.
- Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Graudiņa, M. (1958). Dažas seklo tāmnieku izlokšņu īpatnības. *LPSR ZA Vēstis*, 10, 57–65.
- Īvenu A. (1928). Pļaviņu (stukmaniešu) izluoksnes apraksts. *Filologu biedrības raksti, VIII*, 78–97.
- Kalniņa, I. (1994). Komentāri. *Rūdolfs Blaumanis. Kopoti raksti. II. sējums*. Rīga: Apgāds „Cīrulis“, 395–422.
- Knopē, E. (1992). Blaumanis Rūdolfs Kārlis Leonīds. In V. Hausmanis (ats. red.), *Latviešu rakstniecība biogrāfijās* (p. 55). Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Kultūras rondo (2020, sausio 29). Izdota Rūdolfa Blaumaņa valodas vārdnīca. *Kultūras rondo* [radijo laida]. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/izdota-rudolfa-blaumana-valodas-vardnica.a346557/>
- Kuzina, A. (2013). *Blaumanis tuvplānā*. Rīga: Madris.
- Kuzina, A. (2019). *Rūdolfa Blaumaņa valodas vārdnīca*. Rīga: Madris.
- LE (2007) – *Latvijas Enciklopēdija*, 4. sējums. Rīga: SIA „Valērija Belokoņa izdevniecība“.
- Lepika, M. (1958). Par dažiem valodas jautājumiem R. Blaumaņa Kopoto rakstu izdevumos. *LPSR ZA Vēstis*, 9, 13–19.
- LVDA II (2022) – *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija II. Sintakse: apraksts, kartes, komentāri*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Mühlenbach, K. (1895). *Latweeschu walodas mahziba*. Rīgā: Puhzischu Gederta (Eulenbergā) apgahdibā.
- Mühlenbach, K. (1909). *Daschi jautajumi par latweeschu walodu. IV*. K. Mühlenbacha izskaidroti. Rīgā: Rīgas Latweeschu Beedribas Derīgu Grahmatu Nodaļas izdewums.
- Ozoliņa, M. (1934). Piezīmes par ērglēniešu, ogrēniešu un katrēniešu izloksni. *Filologu biedrības raksti, XIV*, 120–129.
- Poiša, M. (1985). *Vidzemes sēliskās izloksnes, I*. Rīga: Zinātne.
- Poiša, M. (1999). *Vidzemes sēliskās izloksnes, II*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte, M. (1998). Latviešu literārā valoda. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 3–82.
- Spalviņš, H. (1879). *Palihgs walodas-mahzibā un domu-rakstōs*. Rihgā: Driķehts pee Brahļeem Busch.
- Sterstu (1879) – Sterstu Andreja *Latweeschu walodas mahziba, sistematiskis kurss. Pirmā daļa: Etimoloģija*. Rīgā un Tehrbatā: Schnakenburga speestawā.
- Susirašinējimas (2023, rugsejo 18 – spalio 27) – Evijas Lipartēs susirašinējimas elektroniniu paštu su Iga Liepinia.
- Tauriņš, Ģ. (1877). *Latweeschu walodas gramatika preeksch skolahm un paschmahzibas*. Jelgawā: drukkata pee J. F. Steffēnhagena un dehla.

tezaurs.lv – Spektors, A. et al. *Tēzauris.lv, 2025, Pavasara versija. CLARIN-LV digitālā bibliotēka*, <http://hdl.handle.net/20.500.12574/127>

Veidmane, R. (2002). Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.

Volkova, L. (2017). *Rūdolfa Blaumaņa pašatklāsmē. Līvijas Volkovas rakstnieka vēstuļu apkopojums, izpēte, skaidrojumi*. Rīga: Zinātne.

Zariņš, J. (1931). Ērgļu un Ogres pagasta izloksne. *Filologu biedrības raksti*, XI, 8–21.